

Gerechtshof Den Bosch
Zitting van 21 mei 2025, 09:30 uur
Zaaknummer: XXXXXX

PLEITNOTITIES

mr. XXXXXX

Inzake

mevrouw **XXXXXXXXXX**, wonende in XXXXXX
en 34 andere geïntimeerden
hierna: de Omwonenden
advocaat: mr. XXXXXX te Amsterdam

tegen

de besloten vennootschap **XXXXXXXXXX**., statutair gevestigd en kantoorhoudende te XXXXX
hierna: XXXXXX
appellante
advocaat: mr. XXXXXX te Haarlem

-
1. In aanvulling op de schriftelijke stukken, zal ik vandaag nog een korte toelichting geven op een aantal punten. Eerst zal ik kort samenvatten wat de gezondheidsrisico's zijn waar de Omwonenden zich (terecht) zorgen over maken. Vervolgens zal ik ingaan op de aanvullende producties, met name de verklaring van dr. Hanekamp en het 'overzicht gewasbeschermingsmiddelen 2026'. Tot slot zal ik stilstaan bij toepassing van het voorzorgsbeginsel en de in deze zaak te maken belangenafweging.

Zorgen bij de Omwonenden

2. Het inzetten van bestrijdingsmiddelen voor de sierteelt, en dan met name de lelieteelt, is een onderwerp dat de gemoederen de laatste jaren steeds meer bezighoudt. Er worden in Nederland steeds meer lelies geteeld¹, en er worden daardoor ook steeds meer lelies geteeld in woonwijken. Dat betekent dat steeds meer mensen in hun directe omgeving worden blootgesteld aan grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen. Zeker sinds de publicatie van de zorgen van het RIVM en de Gezondheidsraad over de mogelijke risico's die daarmee gepaard gaan, zijn steeds meer mensen bezorgd. Net als de Omwonenden die vandaag in de zaal zitten.
3. Zij zijn bijvoorbeeld bezorgd over wat die bestrijdingsmiddelen doen met het risico dat zij lopen op Parkinson. En dat is geen onterechte angst. Het aantal mensen met Parkinson in Nederland is de afgelopen 10 jaar met 30% gestegen, hoogleraar neurologie Bas Bloem zegt dat het "tamelijk zeker" is dat omwonenden van landbouwpercelen een hoger risico lopen op

¹ Het areaal lelies groeide van 1,1 duizend hectare in 1980 tot 5,8 duizend hectare in 2021, zie: <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2021/welke-bloembollen-telen-we-het-meest>

Parkinson², en de Parkinsonvereniging heeft opgeroepen om de toelatingsregels voor pesticiden aan te scherpen.³

4. Omwonenden van IJelievelden zijn ook bezorgd over wat bestrijdingsmiddelen doen met de ontwikkeling van hun kinderen. Bijvoorbeeld omdat kinderarts Pieter Sauer in een Zembla-uitzending uit 2019 al waarschuwde dat blootstelling aan bestrijdingsmiddelen bijdraagt aan het ontstaan van autisme.⁴
5. Ook huisartsen in de buurt van IJelievelden maken zich inmiddels zorgen. Een bezorgde huisarts uit het dorp Wapserveen (Drenthe), waar op veel plekken IJelies worden geteeld, stelde een verklaring op waarin wordt opgeroepen om geen bestrijdingsmiddelen in en rondom het dorp te gebruiken gezien het gezondheidsrisico (aanvullende **productie 26**). Deze verklaring is binnen een paar weken tijd door inmiddels 450 (huis)artsen ondertekend (ten tijde van de akte aanvullende producties waren dit er nog 188), en dit aantal loopt nog altijd snel op.
6. Er is in de schriftelijke stukken al veel gezegd over de mogelijke gezondheidsrisico's van IJelieteelt. Er zijn in dat kader door de Omwonenden ook drie deskundigenverklaringen overgelegd: de verklaring van prof. dr. Van den Berg (**productie 22** bij MvA), en twee ondersteunende verklaringen van prof. dr. Ragas en prof. dr. Van Duursen (aanvullende **producties 24 en 25**). Door XXXXXX is een verklaring overgelegd van dr. Hanekamp (productie XXXXXX xx).
7. Ik zal over die verklaringen straks nog wat meer zeggen, maar ik kan mij voorstellen dat alle informatie het hof enigszins duizelt. Het is daarom goed om te beginnen met benadrukken dat de Omwonenden niet van uw hof verwachten dat u de beoordeling van het Ctgb over gaat doen, en per bestrijdingsmiddel gaat beoordelen of dit wel of niet veilig is. Daarvoor heeft u niet de expertise, en dat kan ook helemaal niet. Er zijn immers géén verplichte onderzoeken naar de neurodegeneratieve en neuro-ontwikkelingseffecten van de middelen waarmee XXXXX wil gaan spuiten. Deze onderzoeken zijn géén onderdeel van de standaard toelatingsprocedure, en in veel gevallen is er daarom ook helemaal geen onderzoek beschikbaar. De Omwonenden vragen u dus niet om beoordelingen over te doen, maar om te constateren dat de beoordelingen er op deze punten gewoonweg niet zijn.
8. Het feit dat de middelen zijn toegelaten door het Ctgb betekent dus niet dat deze op het gebied van neurodegeneratieve en neuro-ontwikkelingseffecten veilig zijn. De toelating zegt helemaal niets over de risico's op deze gebieden. Daar komt nog bij dat stoffen enkel individueel worden beoordeeld, en dat bij de toelating niet wordt gekeken naar de gevolgen van het gebruiken van cocktails van stoffen. En juist in de IJelieteelt worden veel middelen door elkaar gebruikt. Bovendien is na het uitbrengen van de dagvaarding ook nog eens gebleken dat het risico op kanker door blootstelling aan bestrijdingsmiddelen door het Ctgb

² Interview met Bas Bloem zoals uitgezonden in onder meer het NOS journaal op televisie van 15 september 2023 13:00, zie ook dit nieuwsbericht: <https://nos.nl/artikel/2490568-steeds-meer-mensen-met-parkinsonook-twintigers-en-dertigers> (geraadpleegd 19 mei 2025), zie ook pleitnota in eerste aanleg 18 april 2024, al. 2

³ Parkinson vereniging, FNV en Natuur & Milieu, 'Oproep tot actie: PesticideVrij Nederland', vindplaats: <https://natuurenmilieu.nl/app/uploads/Oproep-tot-actie-PesticideVrij-Nederland.pdf> (geraadpleegd 19 mei 2025)

⁴ Zembla, 'Hoe veilig is het gebruik van landbouwgif', 25 april 2019, vindplaats met citaat Sauer: <https://www.bnnvara.nl/zembla/artikelen/hoe-veilig-is-het-gebruik-van-landbouwgif> (geraadpleegd 19 mei 2025)

niet op de juiste manier wordt beoordeeld.⁵ Heel recent heeft het Ctgb zelf toegegeven dat het uitgangspunt bij het beoordelen van het risico op kanker dat zij jarenlang hanteerde onvolledig is, en heeft zij aangekondigd dat zij de richtlijnen wil aanscherpen (zie nieuwsberichten in de bij akte van 14 mei nagestuurde **productie 29**).⁶ Dit heeft de zorgen bij de Omwonenden alleen nog maar vergroot.

9. De volgende vraag die beantwoord moet worden is dan of er wel een plausibel vermoeden is dat er een risico dreigt, en of de effecten waarop een risico bestaat voldoende ernstig zijn om toepassing van het voorzorgsbeginsel te rechtvaardigen.⁷ De (aanvullende) producties die partijen hebben ingebracht zien met name op die gezondheidsrisico's. Ik zal daar nu eerst iets over zeggen.

Deskundigenverklaringen

10. Voordat ik in zal gaan op de verschillende deskundigenverklaringen, is het goed om opnieuw te benadrukken dat zowel de Gezondheidsraad als het RIVM hebben geconcludeerd dat er een plausibel risico is op ernstige neurologische gezondheidseffecten bij de blootstelling aan bestrijdingsmiddelen.⁸ De Gezondheidsraad en het RIVM merken ook op dat het niet duidelijk is welk bestrijdingsmiddel precies welk risico met zich meebrengt.⁹ Dit heeft meerdere redenen.

- (1) Onderzoek naar langetermijneffecten van bestrijdingsmiddelen op neurodegeneratieve of ontwikkelingseffecten bij gebruikers of omwonenden is vaak ingewikkeld (en duur), en duurt lang. Het is daarvoor immers nodig om groepen omwonenden (of gebruikers) gedurende lange tijd na blootstelling aan bestrijdingsmiddelen te volgen.
- (2) Daarbij is een ander probleem dat er vaak blootstelling is aan meerdere stoffen, waardoor het niet duidelijk is welke stof welk effect heeft. Daarom wordt over het algemeen wel gezien dat er een verhoogde incidentie is van bepaalde ernstige aandoeningen in gebieden met intensief bestrijdingsmiddelengebruik, maar is het niet duidelijk welk middel, of welke combinatie van middelen, die aandoening precies veroorzaakt.
- (3) Een alternatief is onderzoek bij proefdieren. Het probleem daarbij is dat neurodegeneratieve effecten vaak pas na jaren (bij Parkinson bijvoorbeeld pas na 10-15 jaar) optreden. Toch kan proefdieronderzoek soms wel een eerste indicatie geven van de mogelijke effecten van een stof op de hersenen. Daarom beveelt de EFSA bijvoorbeeld aan om voor ontwikkelingsneurotoxiciteit proefdieronderzoek te doen volgens de OECD-richtlijn 426.¹⁰ Dit onderzoek is echter niet verplicht en wordt dan ook vrijwel nooit uitgevoerd (ook bij de door XXXXXX in alle versies van de schema's

⁵ Zie ook pleitnota in eerste aanleg 18 april 2024, al. 4

⁶ In de akte overleggen nagekomen productie wordt abusievelijk verwezen naar een uitzending van Zembla van 28 september 2023 en naar dagvaarding alinea 53. Dit had moeten zijn de uitzending van 14 april 2024, waar naar verwezen wordt in de pleitnota in eerste aanleg van 18 april 2024, alinea 4

⁷ Zie de in alinea 69 van de memorie van antwoord geciteerde dissertatie van De Jong over het voorzorgsbeginsel

⁸ Zie alinea 33 en 34 memorie van antwoord met citaten uit productie 9 bij dagvaarding en productie 21 bij memorie van antwoord

⁹ Gezondheidsraad: "In het onderzoek is de bepaling van de blootstelling echter vaak onnauwkeurig. Daardoor is niet duidelijk hoe groot het risico precies is en welke gewasbeschermingsmiddelen verantwoordelijk zijn." (productie 21 p. 3) en RIVM: "Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling over langere tijd aan verschillende werkzame stoffen." (productie 9, p. 9)

¹⁰ Zie MvA al. 23 en de verwijzing naar het rapport van de EFSA en de verklaring van Van den Berg in productie 22, p. 9 en 10

genoemde bestrijdingsmiddelen is geen onderzoek uitgevoerd op basis van OECD 426). Voor Parkinson is er nog steeds geen gevalideerde onderzoeksmethode op basis van proefdierstudies. Het RIVM roept dan ook op om hiervoor testmethoden te ontwikkelen.¹¹

11. Er is dus weinig onderzoek waaruit blijkt welk middel welk risico met zich meebrengt. Om de risico's toch wat meer te concretiseren heeft prof. dr. Van den Berg gekeken naar de onderzoeken die er wél zijn. Op grond daarvan heeft ook hij geconcludeerd dat een groot aantal studies bestrijdingsmiddelen relateren aan neurodegeneratieve aandoeningen, en aan neuro-ontwikkelings- en cognitieve effecten bij kinderen. Vervolgens is hij ingegaan op de bekende neurotoxicologische eigenschappen van een aantal specifieke werkzame stoffen, en op hormoonverstorende stoffen. Hij heeft hiervoor in het totaal 47 wetenschappelijke bronnen bekeken en geciteerd. Van den Berg is hier vandaag aanwezig om vragen die u mogelijk heeft over zijn deskundigenverklaring te beantwoorden.
12. In reactie op de deskundigenverklaring van Van den Berg heeft XXXXXX een verklaring overgelegd van dr. Hanekamp (aanvullende productie xx). Hanekamp bespreekt alle 47 door Van den Berg genoemde bronnen (vrijwel allemaal wetenschappelijke studies). Hij concludeert dat al deze studies, die vrijwel allemaal in gerenommeerde peer-reviewed tijdschriften zijn gepubliceerd, kort gezegd waardeloos zijn. Hanekamp schrijft deze studies veelal af met één zin, bijvoorbeeld dat er sprake is van een "epidemiologische drogreden". De kritiek komt er op neer dat géén van de onderzoeksmethoden volgens Hanekamp ook maar iets kunnen zeggen over een mogelijk verband tussen bestrijdingsmiddelen en neurodegeneratieve gevolgen of ontwikkelingseffecten.
13. Ik heb de verklaring van Hanekamp met Van den Berg besproken, en ook op dit punt is hij uiteraard bereid om vragen te beantwoorden. Ik zal mijn reactie op de kritiek van Hanekamp verder kort houden. Zoals zojuist opgemerkt is het doen van onderzoek naar welk bestrijdingsmiddel, of welke combinatie van middelen, precies welk gezondheidsrisico met zich meebrengt, vrij gecompliceerd en duur. Dit wordt ook expliciet benoemd door het RIVM en de Gezondheidsraad. In de door Van den Berg besproken onderzoeken zijn daarom methoden gebruikt die geen 100% zekerheid geven op risico's voor Omwonenden, maar die wel iets kunnen zeggen over het mogelijke gevaar van de betreffende middelen.
14. Het is daarbij goed om onderscheid te maken tussen wat in de toxicologie "hazard" (potentieel gevaar) en "risk" (risico) wordt genoemd. Stap 1 is onderzoeken of er bij een bepaald middel "hazard" bestaat voor bepaalde effecten op de hersenen. Dit gebeurt aan de hand van proefdierstudies. Die zijn daarvoor op zich geschikt, omdat de ontwikkeling van hersenen van bijvoorbeeld ratten of muizen in het vroege levensstadium in grote lijnen vergelijkbaar is met de ontwikkeling van hersenen van mensen. Door proefdierstudies uit te voeren kan daarom worden geconstateerd of er een potentieel gevaar is voor de hersenen van mensen. Als er een "hazard" is vastgesteld, is stap 2 dat men gaat kijken naar het daadwerkelijke risico, door onderzoek te doen naar dosis-effect relaties (vrijwel altijd opnieuw in proefdierstudies). Omdat de Europese toelatingscriteria geen onderzoek naar het daadwerkelijke risico op neurodegeneratieve of neuro-ontwikkelingseffecten voorschrijven, zijn deze studies niet of nauwelijks beschikbaar. Stap 2 ontbreekt dus veelal.

¹¹ Productie 9 bij dagvaarding, p. 9

15. De door Van den Berg bekeken onderzoeken geven daarmee geen 100% zekerheid op "risk", maar dat betekent niet dat al deze onderzoeken niet bruikbaar zijn. Zij zeggen namelijk wel iets over "hazard", het potentiële gevaar bij blootstelling aan deze middelen. Juist omdat studies naar het daadwerkelijke risico ("risk") ontbreken, maar er wel "hazard" is gevonden, hebben het RIVM, de Gezondheidsraad, en het Ctgb en de EFSA zelf hun zorgen uitgesproken over de neurotoxicologische effecten van deze middelen.
16. Het klopt dus dat blootstelling aan stoffen nog niet leidt tot giftigheid, zoals Hanekamp schrijft. Maar er zijn wel aanwijzingen dat de door Van den Berg bekeken stoffen potentieel gevaarlijk zijn. Juist daarom is verder onderzoek nodig en moet tot die tijd het voorzorgsbeginsel in acht worden genomen. Overigens is in een aantal genoemde onderzoeken¹² wel degelijk gemeten wat het effect is bij concentraties van de afbraakproducten van deze stoffen in het lichaam van kinderen die aan de bestrijdingsmiddelen zijn blootgesteld.
17. Hanekamp schrijft daarnaast verschillende studies af omdat de ruwe data niet zijn gepubliceerd. Dat is opmerkelijk, want ruwe data worden vrijwel nooit gepubliceerd in wetenschappelijke artikelen, tenzij daar om wordt gevraagd door peer reviewers of de redacteur. De ruwe data zijn wel altijd beschikbaar bij de auteurs, en worden in beginsel op verzoek toegestuurd (maar Hanekamp heeft hier kennelijk niet om verzocht). Daarbij is het goed om op te merken dat de genoemde onderzoeken allemaal zijn gepubliceerd na onderworpen te zijn aan kritische peer-review, en deze daarmee voldoen aan de hoogste wetenschappelijke standaarden. Voor de zekerheid is Van den Berg alle genoemde publicaties nagegaan op "letters to the editor", waarin kritiek wordt geuit op de gepubliceerde onderzoeken. Voor géén van de genoemde onderzoeken is een letter to the editor gevonden. De genoemde publicaties zijn daarnaast bij elkaar opgeteld ongeveer 2000 keer geciteerd door andere wetenschappers. Van enige kritiek van andere wetenschappers op de door Van den Berg gebruikte onderzoeken is dus in de wetenschappelijke literatuur geen sprake.
18. Volledigheidshalve hebben de Omwonenden aan twee andere experts gevraagd om hun visie te geven op de deskundigenverklaring van Van den Berg.
19. Hoogleraar Humane en Ecologische Risicobeoordeling van Chemische Stoffen prof. dr. Ragas heeft verklaard (aanvullende **productie 24**) dat de gegevens die Van den Berg presenteert een accuraat beeld geven van de huidige stand van de wetenschap, en dat zijn interpretaties plausibel zijn. Hij voegt daaraan toe dat het "ontzettend moeilijk" is om in het veld schadelijke effecten bij mensen aan te tonen, en waarschuwt voor de discussies over roken en asbest uit de vorige eeuw. Hij vervolgt dat er in dit geval wel degelijk reden is tot zorg, onder meer omdat epidemiologische onderzoeken een relatie tussen blootstelling aan bestrijdingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten laten zien, en omdat er vaak aanwijzingen zijn dat bestrijdingsmiddelen interacteren met processen die een rol spelen bij het functioneren van het menselijk lichaam. Ook wijst hij op het risico van cocktaileffecten.
20. Hoogleraar Environmental Health and Toxicology prof. dr. Van Duursen onderschrijft in haar verklaring (aanvullende **productie 25**) eveneens de deskundigenverklaring van Van den Berg. Daarnaast onderschrijft zij de zorg over blootstelling van jonge kinderen aan bestrijdingsmiddelen.

¹² Bijvoorbeeld het onderzoek van Lucero et al genoemd in voetnoot 26 en het onderzoek van Qi et al genoemd in voetnoot 28 van de deskundigenverklaring van Van den Berg

21. Over het gevaar ("hazard") van daadwerkelijke blootstelling in deze situatie merk ik nog kort op dat uit het OBO-onderzoek blijkt dat de concentraties bestrijdingsmiddelen binnen 250 meter van akkers veel hoger zijn dan bij controlegroepen die verder weg wonen en dat in huisstof in woningen op 250 meter afstand van akkers ongeveer dezelfde hoeveelheid bestrijdingsmiddelen worden aangetroffen als in woningen direct naast de akkers.¹³ Nu de Omwonenden allemaal binnen 250 meter van het perceel wonen, is daarmee gegeven dat zij aan de bestrijdingsmiddelen zullen worden blootgesteld indien het verbod zou worden vernietigd.

Overzicht gewasbeschermingsmiddelen 2026

22. In reactie op de deskundigenverklaring van Van den Berg heeft XXXXXX ook een nieuw "overzicht gewasbeschermingsmiddelen" overgelegd (productie 23) met daarop een lijst met middelen die zij kennelijk voornemens is te gaan spuiten in 2026, als het vonnis van de voorzieningenrechter zou worden vernietigd. Kennelijk meent XXXXXX dat als zij zich zou houden aan dit schema, het gezondheidsrisico voor de Omwonenden acceptabel zou worden.
23. Dit is niet het geval. Volgens het schema wordt er nog steeds gedurende 23 weken wekelijks gespoten, iedere week met cocktails van bestrijdingsmiddelen. In 2026 wordt weer uitgegaan van de leliesoort "OT" (waarschijnlijk: Oriental Trompet) in plaats van de leliesoort Longiflorum die XXXXXX in 2024 wilde telen. Op deze lelies moet vaker en gedurende een langere periode worden gespoten dan op de Longiflorum lelies, zoals ook blijkt uit de verschillende overzichten. In het totaal wordt er voor 2026 uitgegaan van 150,35 kilo werkzame stof per hectare aan bestrijdingsmiddelen. Dat is veel meer dan de 116,51 kilo per hectare uit 2024. Het schema zelf gaat uit van een totaal van 12,48 kg aan werkzame stof (ten opzichte van een totaal van 13,42 kg in 2024). Maar de middelen Olie H en Olie Kompaan worden hierbij buiten beschouwing gelaten, en in het schema van 2026 wordt ook het middel Soriale (7,02 kg werkzame stof) niet meegerekend voor het totaal aan werkzame stoffen. Het is niet duidelijk waarom deze middelen volgens XXXXXX niet "meetellen".
24. Soriale is een bestrijdingsmiddel met schimmeldodende werking. Het is onduidelijk waarom dit in het overzicht van XXXXXX een "groen gewasbeschermingsmiddel" wordt genoemd, of waarom het niet is meegeteld in het totaal van te gebruiken bestrijdingsmiddelen. Er kan niet worden gezegd dat dit middel geen risico's heeft voor de gezondheid van Omwonenden. Ook bij dit middel zijn risico's op neuro-ontwikkelingseffecten of neurodegeneratieve stoornissen niet onderzocht.
25. Zoals al is opgemerkt in de memorie van antwoord (al. 7) is het ook onduidelijk waarom Olie H en Olie Kompaan niet zijn meegeteld bij het totaal aan bestrijdingsmiddelen. Mogelijk is dit omdat deze middelen wel eens "biologisch" genoemd worden. Daarmee wordt dan bedoeld op het feit dat de werkzame stof paraffineolie is vermeld op de Skal inputlijst. De Skal inputlijst is een publieke lijst van commerciële middelen die niet biologisch zijn, maar in kleine hoeveelheden gebruikt mogen worden in de biologische productie, enkel wanneer andere teeltmaatregelen onvoldoende blijken. Gebruik in de biologische teelt mag dus niet preventief.¹⁴ In de gebruikelijke lelieteelt wordt paraffineolie juist wél preventief en in zeer grote hoeveelheden gebruikt (XXXXXX wil in 2026 130,85 kg/ha werkzame stof gaan gebruiken), en dus niet op biologische wijze. Bovendien staat paraffineolie op de RIVM lijst

¹³ Zie **productie 12** bij dagvaarding, p. 23 en 24

¹⁴ <https://www.skal.nl/certificeren/teelt-van-gewassen/info-over-inputs/voor-exploitanten-en-leveranciers>

van Zeer Zorgwekkende Stoffen ("ZZS") als mogelijk kankerverwekkend.¹⁵ Het aanmerken van een stof als ZZS betekent dat gebruik van de stof zoveel mogelijk moet worden vermeden.¹⁶ Daarbij past niet dat er preventief hoeveelheden van 130 kg/ha werkzame stof worden gespoten vlak naast woningen.

26. Daarbij geldt, net als bij alle andere bestrijdingsmiddelen, dat bij de toelating door het Ctgb van paraffineolie als gewasbeschermingsmiddel niet is gekeken naar neurodegeneratieve en ontwikkelingseffecten. Ook is onbekend welk effect paraffineolie heeft op de menselijke gezondheid als het (zeker in deze hoeveelheden) wordt gebruikt in combinatie met andere bestrijdingsmiddelen.
27. Kortom: qua hoeveelheden bestrijdingsmiddelen is het nieuwe schema van XXXXX geen verbetering. Wel heeft XXXXX in het schema voor 2026 een aantal middelen aangepast.
28. Allereerst is het middel Fireblocker, met actief ingrediënt mepanipyrim, van de lijst verdwenen. Dat is terecht: mepanipyrim is sinds november 2024 verboden. De toelating is ingetrokken vanwege hormoonversturende werking (dat weer verband kan houden met neurologische ontwikkelingsstoornissen).¹⁷ De Omwonenden zijn blij dat zij door het ingrijpen van de voorzieningenrechter niet aan deze stof zijn blootgesteld.
29. Ook zijn de middelen Sumi Alpha, Karate Zeon, Gazelle en Antilop van de lijst gehaald. Dat is op zich een stap in de goede richting. Maar dat neemt niet weg dat er nog steeds door Van den Berg als risicovol bevonden middelen op de lijst staan (Sumicidin Super, Afinto en Stomp), en dat deze zeker bij jonge kinderen al bij beperkte blootstelling mogelijk schadelijk kunnen zijn. Ook staan er nog een groot aantal andere middelen op de lijst, waarvan het onduidelijk is welke risico's op neurodegeneratieve aandoeningen en ontwikkelingsproblematiek deze met zich meebrengen, maar waarvoor wel aanwijzingen op deze effecten bestaan. Uit een *quick scan* van wetenschappelijke publicaties blijkt bijvoorbeeld dat metamitron, dat onder meer in het nieuw toegevoegde middel Goltix Queen zit, bepaalde vormen van neurotoxiciteit kan veroorzaken, met name verminderde motor/locomotor/psychomotorische activiteiten.¹⁸ Dit geldt ook voor het middel Luna Sensation (fluopyram).¹⁹ Verder heeft het EFSA voorgesteld om voor een aantal stoffen met verhoogde risico's onderzoek te doen naar de cumulatieve risico's van cocktails. De EFSA verwees daarvoor onder meer naar de middelen metamitron (Goltix Queen, Goltix SC, Bettix SC), fluopyram (Luna Sensation) en metobromuron (Fresco).²⁰ Dit onderzoek heeft helaas nog steeds niet plaatsgevonden. Ook staan er mogelijk middelen op de lijst waarvan het Ctgb het risico op kanker heeft onderschat, doordat de tot op heden gehanteerde toets (nu ook volgens het Ctgb) niet volstaat. Ik wijs er in dat kader op dat bijvoorbeeld paraffineolie op de ZZS-lijst van het RIVM staat omdat het mogelijk kankerverwekkend is.

¹⁵ Komen en Wezenbeek, 'Inventarisatie Zeer Zorgwekkende Stoffen in bestrijdingsmiddelen', RIVM-briefrapport 2022-0027, p. 31

¹⁶ Artikel 5.24 Besluit Activiteiten Leefomgeving

¹⁷ Zie de verklaring van Van den Berg in productie 22, p. 8 en 9, en specifiek over mepanipyrim p. 10 en 11

¹⁸ Moxon et al., 'An analysis of the setting of the acute reference dose (ARfD) for pesticides in Europe', *Regulatory Toxicology and Pharmacology* 113 (2020) 104638

¹⁹ Ibid

²⁰ EFSA (European Food Safety Authority), Crivellente F, Hart A, Hernandez-Jerez

AF, Hougaard Bennekou S, Pedersen R, Terron A, Wolterink G and Mohimont L, 2019. Scientific report on the establishment of cumulative assessment groups of pesticides for their effects on the thyroid. *EFSA Journal* 2019;17(9):5801, 50 pp. <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2019.5801>

30. Tot slot, en met het gevaar om in herhaling te vallen, benadruk ik nogmaals dat de Gezondheidsraad heeft opgeroepen om het voorzorgsbeginsel toe te passen met als uitgangspunt “zo laag mogelijke blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen”.²¹ Daarin past niet de situatie waar het in deze zaak over gaat: het telen van lelies (een luxeproduct), waarbij grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, binnen de bebouwde kom en vlak naast een groot aantal woningen en grenzend aan tuinen, waar de Omwonenden in de zomer barbecueën, waar zij hun was ophangen en waar hun kinderen spelen. De Omwonenden menen dat het in die context meer dan terecht is dat de voorzieningenrechter het voorzorgsbeginsel heeft toegepast, en een verbod heeft uitgesproken voor alle middelen.

Voorzorgsbeginsel

31. Er is dus voldoende aanleiding om het voorzorgsbeginsel hier toe te passen, al dan niet als invulling van de onrechtmatigheidsnorm van artikel 6:162 BW, en het verbod op het gebruiken van bestrijdingsmiddelen op lelies in stand te laten.
32. XXXXX heeft in haar memorie van grieven (al. 2.1 e.v.) betoogd dat de voorzieningenrechter het voorzorgsbeginsel niet als rechtstreekse rechtsgrond had mogen aanwenden voor het opgelegde verbod. Volgens XXXXX vereist artikel 3:296 BW dat daaraan bijvoorbeeld een onrechtmatige daad ten grondslag ligt. XXXXX miskent daarmee dat een verbod ook kan worden opgelegd ter voorkoming van een toekomstige normschending, waarbij niet is vereist dat is voldaan aan alle vereisten van aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad.²² Artikel 3:296 vereist namelijk geen schending van een verbintenis, maar een (dreigende) schending van een rechtsplicht.²³ Zo’n rechtsplicht kan voortvloeien uit de wet, of uit het ongeschreven recht.²⁴ Die rechtsplicht bestaat in dit geval uit het zich onthouden van handelen in strijd met het voorzorgsbeginsel, dat een fundamenteel uitgangspunt van het recht van de Europese Unie vormt.
33. De voorzieningenrechter, en het hof Arnhem-Leeuwarden²⁵ hebben dit goed gezien. De norm om het voorzorgsbeginsel toe te passen is ook gericht tot de nationale rechters als organen van de lidstaten. Een nationale rechter kan het voorzorgsbeginsel dus direct toepassen, en ingrijpen als er wetenschappelijke onzekerheid heerst, en strijd met artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 dreigt. Dus: als de situatie dreigt dat een gewasbeschermingsmiddel onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect heeft op de gezondheid van de mens. In dat geval mag de rechter aannemen dat de veroorzaker van die dreigende situatie in strijd handelt met de rechtsplicht die voortvloeit uit het voorzorgsbeginsel.
34. XXXXX verwijst²⁶ nog naar een noot bij het arrest van het Hof Arnhem-Leeuwarden, waarin werd opgemerkt dat de bestuursrechter ervan uit zou gaan dat de norm om het voorzorgsbeginsel toe te passen niet is gericht tot de rechter. In dat kader wijs ik nog op de uitspraak van 2 april 2025 van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (aanvullende **productie 28**), waaruit volgt dat de (hoogste) bestuursrechter het voorzorgsbeginsel wel degelijk direct toepast. Op grond van een bepaling die is geënt op het

²¹ **Productie 21**, p. 4

²² C.J.J.M Stölker, in: T&C Burgerlijk Wetboek 2025, artikel 3:296 BW, aant.1

²³ J.J. van der Helm, Het rechterlijk bevel en verbod, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 15-16

²⁴ Ibid. Vgl ook de noot van J. de Boer bij HR 22 september 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA7204, NJ 2001,647 over een rechtsplicht om mee te werken aan een vaderschapstest

²⁵ Hof Arnhem-Leeuwarden 10 juli 2023, ECLI:NL:RBOBR:2024:3440 (Lelieteel Boterveen)

²⁶ Memorie van grieven 2.12

voorzorgsbeginsel oordeelt de Afdeling dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen voor de lelieteelt nabij Natura 2000-gebieden niet is toegestaan, tenzij de gebruiker kan aantonen dat schadelijke effecten op Natura 2000-gebieden zijn uitgesloten.

35. Overigens is de uitspraak van het hof Arnhem-Leeuwarden niet alleen maar kritisch ontvangen, zoals XXXXX veronderstelt in de memorie van grieven.²⁷ In Jurisprudentie Milieurecht verscheen onlangs een artikel over het vonnis van de voorzieningenrechter en het arrest van het Hof Arnhem-Leeuwarden.²⁸ De auteur (die er abusievelijk van uitgaat dat in deze zaak geen hoger beroep is ingesteld) schrijft dat het vonnis van de voorzieningenrechter in hoger beroep in stand zou zijn gebleven met het oog op het *Pan Europe (Closer)* arrest van het HvJEU.²⁹ Hij schrijft dat nu uit dat arrest blijkt dat lidstaten veel strenger moeten zijn bij het toelaten van gewasbeschermingsmiddelen en daarbij de meest actuele wetenschappelijke kennis moeten gebruiken en elk nieuw middel volledig moeten onderzoeken op mogelijke schadelijke effecten voor mens, dier en milieu, lelieteelt nabij woningen op grond van het voorzorgsbeginsel niet zou moeten worden toegestaan.
36. De Omwonenden zijn dus van mening dat de voorzieningenrechter het arrest van het hof Arnhem-Leeuwarden op de juiste manier gelezen heeft, en dat zij het verbod direct op grond van het voorzorgsbeginsel kon opleggen. Dan is een beoordeling langs de lijnen van de onrechtmatige daad strikt genomen niet meer nodig. De vraag is wel of het voor de uitkomst van de zaak verschil maakt. De toepassing van het voorzorgsbeginsel in de context van de onrechtmatige daad en de Kelderluik criteria, zal namelijk tot dezelfde uitkomst moeten leiden.³⁰
37. Op grond van het Kelderluik-arrest moeten voorzorgsmaatregelen eerder genomen worden naarmate de kans op schade toeneemt, de aard van de schade ernstiger is en het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk. In deze zaak is de kans op schade voor Omwonenden reëel. Daarbij moet worden benadrukt dat ook verschillende jonge kinderen, van wie de hersenen nog in ontwikkeling zijn, dichtbij het perceel wonen. De Omwonenden zijn niet in staat zichzelf of hun kinderen effectief te beschermen tegen de risico's die de verhoogde blootstelling van de lelieteelt meebrengt, aangezien uit het OBO-onderzoek blijkt dat er het gehele spuitseizoen verhoogde concentraties bestrijdingsmiddelen werden aangetroffen in lucht, huisstof en urine van Omwonenden. Ook als de Omwonenden zich houden aan de adviezen van de GGD en de Gezondheidsraad om tijdens het spuiten ramen en deuren dicht te houden en hun kinderen en huisdieren binnen te houden, ontlopen zij het risico dus niet. De Omwonenden hebben recht op bescherming tegen deze onrechtmatige gevaarzetting.

Belangenafweging

38. De voorzieningenrechter heeft vervolgens, net als het Hof Arnhem-Leeuwarden, terecht overwogen (onder verwijzing naar artikel 7 van Verordening 178/2002) dat bij de toepassing van het voorzorgsbeginsel een belangenafweging dient te worden gemaakt bij het nemen van voorlopige maatregelen, en dat die maatregelen niet verder mogen gaan dan

²⁷ Ibid

²⁸ P.B. Bokelaar, 'Verbod op het toepassen van gewasbeschermingsmiddelen bij het telen van lilies nabij woningen', Jurisprudentie Milieurecht 2024/7

²⁹ HvJEU 25 april 2024, C-208/22, ECLI:EU:C:2024:350 (*Pan Europe - Closer*). Zie (over de conclusie van de AG) alinea's 57-63 dagvaarding en over het arrest alinea's 49, 65 – 66 en 77 memorie van antwoord

³⁰ Zie ook dagvaarding al. 82-86 en memorie van antwoord al. 67 - 72

noodzakelijk is. De uitkomst van die belangenafweging bepaalt dus of het voorzorgsbeginsel moet worden toegepast.

39. De belangenafweging moet in dit geval uitvallen in het voordeel van het gezondheidsbelang van de Omwonenden en hun kinderen. Het is niet redelijk dat XXXXX blijft vasthouden aan het voornemen om lelies te telen op nu juist dit perceel, in de bebouwde kom en vlakbij een groot aantal woningen waar veel gezinnen met kleine kinderen wonen. Zij kan er ook voor kiezen voedsel te telen op het perceel, zoals nu ook gebeurt, of om lelies te telen op biologische wijze. De reden dat XXXXX dit niet wil is puur commercieel: het telen van lelies (op traditionele wijze) is erg winstgevend. Het belang van XXXXX in deze procedure is dus puur het belang van winstmaximalisatie.
40. Daar tegenover staat het belang van de Omwonenden om niet blootgesteld te worden aan mogelijk gevaarlijke stoffen. Door het verbod van de voorzieningenrechter zijn zij al ontsnapt aan blootstelling in 2024 aan de stof mepanipyrim, die op de lijst van XXXXX stond voor 2024 en inmiddels is verboden vanwege hormoonverstorende werking (die ook effecten kan hebben op de hersenontwikkeling). Zij hebben er een groot belang bij geen andere gezondheidsrisico's te lopen. En zij kunnen niet wachten tot er over tien of twintig jaar volledige duidelijkheid is over welke stof nu precies welk effect veroorzaakt. Dan is het mogelijk al veel te laat.
41. Ik sluit in dat kader af met een citaat uit de verklaring van prof. dr. Ragas (uit aanvullende **productie 24**): *"ik wil u ook wijzen op een groot gevaar, namelijk dat de noodzaak tot diepgaande wetenschappelijke analyse van informatie wordt aangewend als excuus om (voorlopig) niet te handelen. We zien dit vaak gebeuren. Ik vind dit bijzonder omdat de oorspronkelijke definitie van het voorzorgsprincipe in de Verklaring van Rio nadrukkelijk een andere suggestie wekt: "Wanneer er sprake is van dreiging van ernstige of onomkeerbare schade, mag het ontbreken van volledige wetenschappelijke zekerheid niet worden gebruikt als reden om kosteneffectieve maatregelen ter voorkoming van milieudegradatie uit te stellen." (artikel 15, Verklaring van Rio). In dit geval lijkt me sprake van dreiging van ernstige én onomkeerbare schade aan de gezondheid van omwonenden."*
